

Superdiversiteit als onverwerkte realiteit

Een uitdaging voor het sociaal werk

DIRK GELDOLF

'In tijden van superdiversiteit moet het sociaal werk evolueren van de grijsheid van veronderstelde neutraliteit naar de wijsheid van actief en betrokken pluralisme.'

Steeds meer leven we in een wereld van superdiversiteit, zeker in onze steden. In Brussel en Antwerpen evolueren we naar een meerderheid van bewoners met een migratieachtergrond. Eigenlijk komen er in heel het land alsmaar mensen bij met een migratieachtergrond. Maar superdiversiteit is meer dan een kwantitatief verschil, het gaat ook over veranderde migratiepatronen en vooral over de groeiende diversiteit binnen de diversiteit. Welke uitdagingen stelt deze superdiversiteit aan de samenleving en meer specifiek het sociaal werk? En waarom kunnen we niet anders dan vanuit een eigentijds actief pluralisme als grondhouding met die superdiversiteit aan de slag gaan? Dirk Geldolf was één van de sprekers op het colloquium 'Superdiversiteit in de samenleving. Actief pluralisme in het sociaal werk' dat ALERT op 14 mei organiseerde. Wat volgt is een uitgebreide weergave van zijn lezing.

STEDELIJKHEID IS DIVERSITEIT

Bijna alle grote steden in Vlaanderen kennen sinds de eeuwwisseling een sterke bevolkingsgroei. De beleidsfocus lag de voorbije twee decennia zo sterk op de vergrijzing dat we deze demografische transitie van vergroening en verkleuring onvoldoende zagen aankomen, of er ons toch onvoldoende op hebben voorbereid. Demografen hebben het voorbije decennium twee trends onderschat: de hernieuwde vergroening of de sterke stijging van de geboortecijfers en de versnellende verkleuring of de toename van de etnisch-culturele diversiteit. Het resultaat is een sterke bevolkingstoename én een duidelijke toename van de diversiteit, vooral in de steden.

Terwijl we het debat over de wenselijkheid van de multiculturele samenleving voerden, voltrok en voltrekt zich dus een demografische transitie. Het resultaat van de opeenvolgende migratiegolven is een duidelijke toename van het aantal inwoners met wortels in migratie. Volgens de officiële bevolkingscijfers wonen er vandaag in ons land iets meer dan één miljoen 'vreemdelingen' – de officiële term voor inwoners zonder Belgisch paspoort. Dat is net geen 10% van de Belgische bevolking. De etnisch-culturele diversiteit is echter veel groter dan uit die nationaliteitscijfers blijkt. Vele mensen die in de tweede helft van de 20ste eeuw of in het begin van

dit millennium migreerden, hebben ondertussen de Belgische nationaliteit. Hun kinderen of kleinkinderen zijn hier geboren en zijn Belg. Bij benadering hebben vandaag zo'n 20% van de inwoners van België wortels in migratie: ze zijn zelf in het buitenland geboren of één van hun ouders is het. Veel kinderen en jongeren van de derde generatie zijn hier dus nog niet inbegrepen.

Toch is deze groeiende diversiteit op vele plaatsen niet zichtbaar. Sommige regio's kennen amper mensen met een migratieachtergrond. In West-Vlaanderen zijn er gemeenten waar niet eens 1% van de inwoners een buitenlands paspoort heeft. Andere regio's hebben een langere migratiegeschiedenis, zoals de Limburgse mijnstreek of het Waalse staalbekken. De voorbije decennia groeiden vooral de grote steden uit tot aantrekkingspolen voor migranten. Brussel, Antwerpen maar ook Gent en Waalse steden als Charleroi of Luik zijn steden van aankomst geworden. De diversiteit is er veel groter dan het landelijk gemiddelde. In Brussel heeft vandaag al de helft van de inwoners wortels in migratie, in Antwerpen ruim 40%. Dit is niet typisch Belgisch: leven in diversiteit groeit uit tot één van de belangrijkste karakteristieken van onze Europese steden.

SUPERDIVERSITEIT VAN DE 21STE EEUW

Van steden met beperkte migratie naar steden waar leven in diversiteit één van de basiskenmerken is: om de veranderende realiteit te beschrijven schieten onze begrippen uit de 20ste eeuw tekort. De term superdiversiteit poogt de transitie te vatten. We kennen het begrip in Vlaanderen vooral uit de publicaties van Jan Blommaert, maar het was de Duitse socioloog Steven Vertovec die het concept in 2007 gebruikte om de veranderende migratiepatronen en hun impact op de Britse samenleving te beschrijven. Superdiversiteit verwijst natuurlijk naar de sterke toename van het aantal mensen met een migratieachtergrond, maar het gaat om meer. De superdiversiteit van de 21ste eeuw verschilt van de

migratie uit de 20ste eeuw door een verandering van de migratiepatronen en de impact daarvan op onze samenleving. Naast de toename van de etnisch-culturele diversiteit is hét kenmerk van superdiversiteit de groeiende diversiteit binnen de diversiteit. In onze steden kennen we vandaag een veelheid aan landen van herkomst, talen, culturen, religies, statuten en sociale posities. Dat zorgt zowel voor diversiteit tussen groepen en gemeenschappen als binnen deze groepen en gemeenschappen.

Cruciaal bij superdiversiteit is dus de verandering van het migratiepatroon. In de periode na de Tweede Wereldoorlog ging migratie samen met de wederopbouw, de dekolonisatie in de jaren vijftig en zestig en de georganiseerde gastarbeid in de jaren zestig. Hierbij kenden de meeste Europese landen een migratiepatroon waarbij mensen vanuit een beperkt aantal landen van herkomst migreerden naar

een beperkt aantal gastlanden. Ieder land kende zijn dominante oorsprongslanden, afhankelijk van het migratie- en (de)kolonisatiebeleid. Zo had Nederland een sterke migratie vanuit Suriname en de Antillen,

Frankrijk vanuit Algerije, Engeland vanuit regio's uit de Gemene Best. België sloot voor de heropbouw na de Tweede Wereldoorlog eerst akkoorden met Italië en Polen, rekruteerde later ook in Spanje en Griekenland, en richtte zich vanaf de jaren zestig volop op het aantrekken van gastarbeiders uit Marokko en Turkije.

DE HELE WERELD

De hedendaagse superdiversiteit en de nieuwe migraties komen steeds meer uit de hele wereld. Migratie naar ons land vertrekt vandaag vanuit een zeer groot aantal landen van herkomst, zowel van binnen als buiten de Europese Unie (EU). Omgekeerd kennen ook landen van herkomst een meer diverse uitstroom, gericht op een groter aantal gastlanden. De oude verschillen in migratiegeschiedenis tussen landen werken nog wel door. Migratie naar ons land vanuit Marokko of Turkije blijft

Leven in diversiteit groeit uit tot één van de belangrijkste karakteristieken van onze Europese steden.

belangrijk. De hedendaagse migratie is voor een deel volgmigratie en bouwt dus voort op vroegere migratie. Toch vertegenwoordigde Marokko in 2009 amper 7,8% van de migratie naar ons land, Turkije slechts 3%.

Het resultaat van deze meer verscheiden migratie is de groeiende versnippering in de achtergronden van migranten op etnisch, taalkundig, cultureel en religieus vlak. Ook dit is een basiskenmerk van superdiversiteit (Vertovec, 2007; Blommaert, 2011 a&b, 2013). Als in de jaren zeventig en tachtig de meeste migranten uit Marokko en Turkije afkomstig waren, kon wie wou nog hun etnische, taalkundige, culturele of religieuze achtergronden achterhalen en begrijpen. Dat is vandaag, nu migranten letterlijk uit alle hoeken van de wereld komen, niet meer haalbaar.

COMPLEX

De vraag wie vandaag de migranten zijn, wordt steeds complexer. Eigen aan superdiversiteit is immers de sterke toename van diversiteit in de diversiteit. Naast meer verschillende landen van herkomst neemt ook de diversiteit aan migratiemotieven toe, zowel tussen als binnen gemeenschappen: van arbeidsmigratie over gezinshereniging tot asielaanvragen, van mensen in een collectieve, medische of humanitaire regularisatie tot uitgedroogden of mensen zonder wettelijk verblijf, van tijdelijke studenten over vrij verkeer van werknemers binnen de EU tot mensen in knelpuntberoepen, van goedbetaalde eurocraten en internationale expats tot slachtoffers van mensenhandel. Tegelijk groeit de diversiteit aan verblijfsstatuten: sommigen zijn Belg van geboorte, anderen genaturaliseerd, weer anderen erkend als vluchteling, nog anderen verblijven als asielzoeker of vroegen een regularisatie aan. EU-onderdanen verblijven tijdelijk als toerist of doen beroep op het vrij verkeer van werknemers. Ten slotte herbergen onze steden ook een belangrijke groep van mensen zonder wettig verblijf (Geldof, 2012). Bovendien hebben mensen niet één

statuut, maar evolueren deze statuten vaak doorheen de tijd, telkens met andere (sociale) rechten. Een goede kennis van het snel veranderende vreemdelingenrecht wordt alsmaar belangrijker voor sociaal werkers.

Superdiversiteit betekent verder een groeiende diversiteit in sociaal-economische posities. We vinden mensen met een migratieachtergrond onder tussen op bijna alle sporten van de maatschappelijke ladder terug, zij het nog lang niet in dezelfde mate. Maar ondanks een veel groter en onaanvaardbaar hoog armoederisico bij migranten, groeit er in de meeste gemeenschappen een opkomende middenklasse. Het gaat om mensen met voldoende inkomen uit arbeid, zelfstandige activiteiten of vastgoed. Ze bezitten vaak een eigen woning maar verhuren ook delen ervan of andere huizen. Zo ontstaan ook letterlijk vormen van sociale gelaagdheid binnen superdiverse wijken of zoals Jan Blommaert (2011b) observeert: een Turkse winkel op het gelijkvloers, een Russisch echtpaar in de flat op de eerste verdieping en een Poolse bouwvakker, een Afrikaanse predikant en een nieuwkomer uit Mongolië, werkend in een Chinees restaurant, in kleine studio's op de tweede verdieping.

SUPERDIVERSITEIT IN SOCIAAL WERK

Superdiversiteit in de samenleving betekent ook superdiversiteit in sociaal werk. Alleen stijgt de diversiteit hier nog veel sterker en sneller. Er blijft immers een zeer sterke oververtegenwoordiging van mensen van andere etnische afkomst in sociaal kwetsbare posities. Waar het armoederisico bij mensen van Belgische origine 12% bedraagt, is het bij mensen van niet-Europese afkomst meer dan drie keer hoger (37%), bij mensen van Marokkaanse origine zelfs meer dan vier keer hoger. Met een armoederisico van 54% leeft meer dan de helft van de Marokkaanse gezinnen in België onder de Europese armoedegrens. Ook alle andere sociale indicatoren tonen een verhoogde maatschappelijke kwetsbaarheid: hogere werkloosheidscijfers, lager

Superdiversiteit in de samenleving betekent ook superdiversiteit in sociaal werk.

onderwijsniveau, meer onderwijsachterstand, een hogere ongekwalificeerde uitstroom... (Van Haarem e.a., 2011).

De etnisch-culturele diversiteit van hulpvragers in het welzijnswerk is het afgelopen decennium dan ook sterk gestegen en neemt nog steeds toe. De overgrote meerderheid van mensen die aankloppen bij de OCMW's in Brussel of Antwerpen zijn van andere etnische afkomst. In Antwerpen hebben ruim 70% van de mensen in de bijstand een migratieachtergrond. In Gent waren in 2011 bijna 67% van de cliënten met een leefloon of levensminimum geboren buiten België. Maar ook in centrumsteden als Leuven, Mechelen, Oostende, Lokeren, Sint-Niklaas of Genk steeg de etnisch-culturele diversiteit van mensen met financiële problemen sterk. Volgens voormalig Antwerps OCMW-voorzitster Monica De Coninck (2011) worden stedelijke OCMW's steeds meer integratiediensten. De wettelijke taak om iedereen de kans te geven een leven te leiden dat beantwoordt aan de menselijke waardigheid wordt dan gecombineerd met een beoordeling van de integratie-inspanningen of resultaten. Activering slaat dan niet meer alleen op begeleiding naar werk maar ook op integratie-inspanningen. Zo'n brede 'voor wat hoort wat'-aanpak maakt het recht op menselijke waardigheid echter voorwaardelijk, waarbij behoefte voor sommige groepen niet langer het doorslaggevend criterium vormt voor bijstand. Op die manier ontstaan er geleidelijk verschillende soorten menselijke waardigheid, afhankelijk van de herkomst en de beoordeling van de integratie-inspanningen.

Ook de Centra voor Algemeen Welzijnswerk (CAW) kenden de voorbije jaren een snelle stijging van de diversiteit bij de hulpvragers. In Vlaanderen steeg het aantal mensen van etnisch-culturele minderheden aan het onthaal van 21% in 2005 tot 29% in 2011. Maar ook hier weerspiegelt de superdiversiteit zich vooral bij de CAW's in grote(re) steden. Bij deze grootstedelijke CAW's bestond de meer-

derheid van de hulpvragers aan het onthaal in 2011 uit mensen van etnisch-culturele minderheden. Dat is zo bij de Brusselse CAW's (57-77%), de Antwerpse (42-62%) en in het Gentse (51%). Maar ook CAW's in en rond centrumsteden gaan snel die richting uit, zoals CAW-Middenkust (46%) of Vilvoorde (45%). Het afgelopen decennium zien we haast ieder jaar een verdere stijging van hulpvragers uit etnisch-culturele minderheden. Sociaal werk in stedelijke omgevingen in de 21ste eeuw wordt meer dan ooit werken in en met diversiteit.

VLAANDEREN WORSTELT

De superdiversiteit in de steden blijft in Vlaanderen een onverwerkte realiteit. Bovenop een antistedelijke houding bij vele Vlamingen ent zich een houding ten aanzien van migranten die gaat van terughoudendheid voor het onbekende over angst tot wantrouwen en impliciet of expliciet racisme. Volgens de Vlaamse Regionale Indicatoren (VRIND) uit 2009 vindt bijna de helft van de Vlamingen dat 'migranten hier komen profiteren van de sociale zekerheid'. Voor 42,6% van de Vlamingen waren 'moslims een bedreiging voor onze cultuur en gebruiken'. Liefst 87,7% van de Vlamingen onderschreef de stelling dat 'vreemdelingen die zich hier vestigen zich moeten aanpassen aan de cultuur en de gebruiken van ons land'. De vraag wat zo'n assimilatie dan zou betekenen in een stedelijke superdiverse omgeving blijft open.

De onverwerkte realiteit dat Vlaanderen en België – net zoals de meeste Europese landen – meer dan ooit migratiesamenlevingen zijn geworden, weerspiegelt zich ook politiek, en zeker niet alleen in de standpunten van het Vlaams Belang. Denken we maar aan de aanhoudende polarisatie over hoofd-doeken, de poging tot invoering van de (voorlopig geschorste) 'vreemdelingentaks' voor inschrijvingen van nieuwkomers in Antwerpen of het verstrengen van de wetgeving op gezinshereniging. Onderliggend blijft een wij-zij-denken dat voorbijgaat aan de reële superdiversiteit. Gekleurde

De etnisch-culturele diversiteit van hulpvragers neemt nog steeds toe.

armoede raakt amper op de politieke agenda, hooguit spreekt men eufemistisch over kinderarmoede om niet te moeten zeggen dat het vooral om arme gezinnen met een migratieachtergrond gaat. Achter de stijgende bevolkingscijfers in vele steden blijft een witte stadsvlucht voortgaan. En de nadruk op taalverwerving vertrekt vooral vanuit een assimilatie-denken. De meertalige realiteit in superdiverse steden wordt vanuit een ideologische positie ontkennd. De nadruk op kennis van het Nederlands wordt steeds vaker een instrument van uitsluiting dan een hefboom tot emancipatie vanuit een realiteit van meertaligheid, die men ook als kracht en niet enkel als een bedreiging voor de ‘Vlaamse eigenheid’ zou kunnen zien.

De nadruk op kennis van het Nederlands wordt steeds vaker een instrument van uitsluiting.

SOCIAAL WERK ZOEKT

Sociaal werk heeft vanuit haar professionele focus op kwetsbare groepen en haar rechtenbenadering een lange traditie om voor en met migranten te werken aan een structurele versterking van hun positie in de samenleving. Toch blijft de superdiversiteit ook in het welzijnswerk nog een deels onverwerkte realiteit, zij het om andere redenen. De transitie naar superdiversiteit ging de voorbije jaren sneller dan het vermogen van organisaties en sociale ondernemingen om zich hieraan aan te passen. Behalve een aantal categoriale werkingen ging in het sociaal werk de voorbije twee decennia mischien het meeste aandacht naar interculturele communicatie. Een stap verder is dat organisaties proberen hun werking te interculturaliseren. Sommigen schreven dit proces uit, denken we maar aan het werk ‘Kleurrijke maatzorg. Aan de slag met interculturalisering’ van vzw De Touter in de jeugdhulpverlening (Roseeuw, 2011). Veel andere organisaties staan nog maar aan het begin van dit proces. Ondanks goodwill en inspanningen blijven veel welzijnsorganisaties worstelen met diversiteit in hun personeelsbeleid. De diversiteit bij hulpvragers weerspiegelt zich in de meeste organisaties (nog) lang niet bij de sociaal werkers. Verborgene drempels spelen ook in welzijnsorganisaties bij

aanwervingen. Bovendien blijven sociaal werkers van andere etnische afkomst nog steeds een beetje witte raven; ook de opleidingen sociaal werk hebben nog een grote inhaalbeweging te maken.

Een proces van interculturalisering gaat echter over meer dan personeelscijfers. Het veronderstelt dat heel de organisatie mee stapt in een veranderingsproces, van onthaalmedewerkers over administratieve krachten tot middenkader, directie en bestuursorganen. Processen van interculturalisering vragen overleg en vorming. Dat kost tijd en dat is in deze periode van besparingen nog minder evident dan anders. Zo leidt de ‘druk der omstandigheden’ in vele organisaties al te vaak tot een vrijblijvende goodwill met te beperkte resultaten. Tegelijk groeit de noodzaak dag na dag.

VEELHEID AAN BENADERINGEN

Veel sociaal werkers botsen ook op methodische vragen. Wanneer doen etnisch-culturele verschillen tussen hulpvrager en hulpverlener er weinig of niet toe? En wanneer zijn ze juist wel relevant en moet ze ze opnemen, en hoe dan? Hoe bestaande methodieken op maat toepassen in een realiteit van superdiversiteit, aansluitend bij de leefwereld van individuen en gezinnen? Superdiversiteit confronteert werkers en organisaties met zo’n brede waaier aan etnisch-culturele achtergronden dat dit vaak tot vormen van handelingsverlegenheid leidt, soms bespreekbaar, soms ook niet.

Op de achtergrond zien we ook een zoektocht naar een breed gedragen en krachtgerichte visie op het omgaan met superdiversiteit. Er blijft in de samenleving een wijdverspreide grondtoon die superdiversiteit als bedreigend ervaart, integratie gelijkshakelt met assimilatie en culturele schuldmodellen hanteert. Daartegenover een krachtgerichte benadering ontplooiën, is allesbehalve evident. Bovendien dwingt de realiteit tot voldoende nuance: ook een doorgedreven rechtenbenadering botst op grenzen wanneer hulpverlening vastloopt en

terechte verwachtingen vanuit de samenleving onvoldoende worden ingelost. Ook wie niet culturaliseert en probeert om grondrechten mee waar te maken, botst soms op barrières die fundamenteeler zijn dan taalverschillen. Barrières die te maken hebben met andere normen- en waardenpatronen. Nobody said it was easy... In deze tijden van superdiversiteit is het echter geen kwestie meer van één discours of één model van interculturalisering. Werkbare methoden in complexe stedelijke realiteiten zijn dynamisch en combineren verschillende invalshoeken. Dit kan gaan van modellen van interculturele communicatie (Hoffman, Pinto, Shadid) over pleidooien voor divers-sensitief werken (Van Robaeyns en Driessens) of kruispuntdenken (Tirions) tot ontwikkeling van aangepaste visies op cultuur (Devillé en Basstanie). Eerder dan een zoektocht naar één juiste methodiek is het zinvoller een veelheid aan (verwante) benaderingen te ontwikkelen.

Binnen deze benaderingen vinden we altijd een aantal spanningsvelden. Ze dwingen ons om over onze positie binnen deze spanningsvelden na te denken.

HERVERDELING VERSUS ERKENNING

Een eerste spanningsveld is de vraag in welke mate een diversiteitsbeleid gericht is op herverdeling of op erkenning. Deze vraag is al enkele decennia oud. Vaak verwijst men naar het werk van Nancy Fraser, maar al begin de jaren negentig thematiseerde de filosoof Charles Taylor dit spanningsveld. Bij een politiek van herverdeling staat het aanpakken van de structurele ongelijkheid centraal. Beleid en hulpverlening vanuit dit perspectief proberen structurele achterstelling te bestrijden. Men vertrekt vanuit de idee dat iedere mens gelijk(waardig) is. Men streeft naar gelijke (basis)rechten die men wil realiseren voor iedereen. Cruciaal is dat men mensen als gelijke wil behandelen, wat niet wil zeggen gelijk behandelen.

In een superdiverse samenleving hebben we zowel nood aan een politiek van herverdeling als aan een politiek van erkenning.

Daarnaast is er een politiek van erkenning. Hier ligt de focus bij culturele achterstelling en bij gebrek aan respect voor groepen of culturen. Zo vragen armenverenigingen erkenning voor de diepe kwetsuren van armoede. Ook bij migrantenorganisaties staat de roep om erkenning van de eigenheid, andersheid of alteriteit, van de eigen en andere identiteit hoog op de agenda. Sommigen spreken van een erkennings-multiculturalisme dat oog heeft voor de machtsongelijkheid van minderheden ten aanzien van de dominante cultuur. De publieke bevestiging van culturele diversiteit wordt dan gezien als een bron van individueel zelfrespect bij leden van minderheidsgroepen (Bauböck, 2008). Men vertrekt vanuit een recht op andersheid en verschil, en

vraagt van daaruit soms om een (ten dele) ongelijke behandeling. Zeer actueel is het debat over het recht om een hoofddoek te dragen, ook in loketfuncties. Centraal staat cultureel-symbolische onrechtvaardigheid. Deze vindt

haar grondslag in sociale patronen van presentatie, interpretatie en communicatie, stelt Levrau (2011, 20-27). Minderheden botsen op cultureel dominante beelden, voelen zich onzichtbaar in de gangbare communicatie of botsen op stereotiepe voorstellingen. Een politiek van erkenning poogt dan via cultureel-symbolische verandering ondergewaardeerde groepsverschillen positief te bekrachtigen, vanuit een positieve waardering van culturele diversiteit. Een politiek van erkenning is een vorm van identiteitspolitiek, met een herwaardering van culturele identiteiten en producten van groepen die niet tot de meerderheidscultuur behoren. Groepsverschillen worden – ten dele – bevestigd.

MENSENRECHTEN ALS GRENS

Wanneer gaat het in onze superdiversiteit om herverdeling, en wanneer om erkenning? Hoe gaan we om met de paradoxale spanning waarbij herverdeling vraagt om een behandeling als gelijke, en erkenning om een behandeling als verschillend (Beck, 2005)? Hoe paradoxaal deze spanning ook is, beleid en sociaal werk in de 21ste eeuw moeten

op beide tegelijk inzetten. In een superdiverse samenleving hebben we zowel nood aan een politiek van herverdeling als aan een politiek van erkenning. Zonder herverdeling komt er geen verkleining van ongelijkheid en geen realisatie van grondrechten. Maar zonder de erkenning van de identiteit (en het anders zijn) van anderen zal er onvoldoende draagvlak zijn voor een beleid van herverdeling en zullen kwetsbare groepen zich ook vaak 'tweederangsburgers' blijven voelen, ook al zou de structurele kloof verkleinen.

We moeten daarbij opletten dat de focus op erkenning de aandacht voor herverdeling niet wegdrukt, waarschuwde Nancy Fraser (2000) reeds. Vanaf de jaren tachtig verschuift het accent in het rechtvaardigheidsdenken geleidelijk naar thema's als waardigheid, respect of identiteit. Zo vormde het Algemeen Verslag over de Armoede in 1994 eerder een mijlpaal in de strijd om waardigheid en erkenning dan dat het iets veranderde aan de groeiende structurele ongelijkheid. Net zoals in de strijd van de vrouwenbeweging en zeker bij de holebi-bewegingen vinden we bij etnisch-culturele minderheden een sterke focus op erkenning. Een politiek van erkenning is echter geen vrijbrief voor de erkenning van ieder kenmerk van culturen, religies of elementen van wat mensen als hun identiteit zien. Erkenning vindt steeds plaats binnen de grenzen van onze samenleving, bij voorkeur vanuit een mensenrechtenbenadering. Er zijn grenzen aan erkenning, maar die grenzen zijn wel veranderbaar én bespreekbaar in een wereld van superdiversiteit. Dat is juist de essentie van integratie als een wederzijds proces. Daarbij vraagt men niet alleen om een aanpassing van wie migreert of uit andere culturen komt, maar verandert ook de ontvangende samenleving zodat een nieuwe synthese ontstaat. Thomas Faist (2010, 318-319) noemt de strijd voor zowel herverdeling als voor erkenning daarom een vorm van democratische betrokkenheid en een uiting van actief burgerschap. Het is een essentieel onderdeel van de democratische processen in onze samenleving.

Structureel werken omvat ook een beleid dat racisme en discriminatie aanpakt.

STRUCTUUR VERSUS CULTUUR

Het tweede spanningsveld tussen werken aan structuur of cultuur is nauw verbonden met het eerste tussen herverdeling en erkenning, maar het brengt ons ook een stap verder. Traditioneel streeft sociaal werk naar structurele veranderingen. Ongelijkheid, armoede, sociale uitsluiting of discriminatie zijn geen louter individuele problemen. Als maatschappelijke problemen zijn ze niet op te lossen met een taalcursus hier, een traject naar werk daar of een persoonlijk integratie- of activeringscontract gin-

der. Dat zijn belangrijke instrumenten maar ze zullen maar werken als ze kaderen in structurele maatregelen om armoede, ongelijkheid of discriminatie terug te dringen. Dat was zo

voor onze samenleving superdivers werd en het geldt vandaag meer dan ooit. Structureel werken aan achterstelling betekent een sterker sociaal beleid dat onder andere de inkomenspositie van mensen verbetert, mensen kans op een eigen inkomen via werk geeft, voldoende hoge en welvaartsvastе uitkeringen garandeert voor wie geen voldoende inkomen uit arbeid kan verwerven. Structureel werken omvat ook een beleid dat racisme en discriminatie aanpakt zodat mensen kansen krijgen. Die structurele veranderingen liggen gevoelig en moeten vaak worden afgedwongen.

Minstens even gevoelig is het debat over de rol van cultuur bij migratie en integratie. De overgang naar een superdiverse samenleving maakte in de realiteit duidelijk dat assimilatie geen optie meer is, voor zover het dat ooit al geweest zou zijn. Dat leidde tot frustratie, vooral bij diegenen die met integratie in feite een eenzijdige assimilatie bedoelden. Het discours over de vermeende mislukking van de multiculturele samenleving kreeg vorm in tal van publicaties en kreeg een megafoon bij nogal wat politici. Dat vermeende mislukken wordt bijzonder vaak geduid in culturele termen. Het debat over de diversiteit in de 21ste eeuw lijkt steeds meer een cultuurstrijd te worden, met een toenemende culturalisering van het diversiteitsdebat.

CULTUREEL SCHULDMODEL

Niet de sociaal-economische achterstelling met hoge armoede- of werkloosheidscijfers, niet het gebrek aan democratisering van het onderwijs en evenmin de vaak penibele huisvesting van vele migranten staan centraal. De focus verschoof naar de sociaal-culturele integratie. Wie culturaliseert reदेनेert vaak alsof culturele identiteit één, onverdeeld en onveranderlijk is. Vanuit een scheiding tussen wij en zij ziet men in beide kampen culturele essenties die behouden moeten of zullen blijven als een soort van 'culturele natuur' (Pinxten, 2011, 144). Dat leidt al snel tot een cultureel schuldmodel waarbij men de oorzaak van werkloosheid of armoede eenzijdig bij de doelgroepen legt en mensen in problemen zitten 'omdat het migranten zijn, moslims zijn, mensen met een Roma-achtergrond...'

De oprukkende culturalisering roept heel wat tegenreacties op en leidde tot een breed debat over cultuur. Ik onderscheid

drie soorten reacties. De eerste categorie verwerpt de (te eenzijdige) focus op cultuur en blijft kiezen voor een focus op structurele achterstelling. Mark Elchardus (2012, 340) noemt dit de conditioneringstelling waarbij men er van uitgaat dat de materiële en sociaal-economische condities de houdingen van mensen bepalen. De aanhangers van deze these beschouwen culturele verklaringen als een misplaatste culturalisering van sociaal-economische verschillen. Het gaat niet om cultuur maar om armoede en werkloosheidsproblemen bij mensen met een migratieachtergrond. De oorzaken van maatschappelijke kwetsbare positie zijn dezelfde als bij autochtone mensen onderaan de sociale ladder. Bovenop die structurele uitsluiting komen vormen van discriminatie en racisme. De focus op cultuur leidt de aandacht af van deze structurele ongelijkheden en van de maatschappelijke uitsluitingsprocessen.

Het debat over diversiteit in de 21ste eeuw lijkt steeds meer een cultuurstrijd te worden.

In hun onderzoek naar hulpverlening aan mensen van andere etnische afkomst botsen Bea Van Robaeys en Kristel Driessens (2011, 80-93, 116-121) bij een aantal hulpverleners op een 'cultureel schuldmodel' waarbij culturele verschillen worden geproblematiseerd en als oorzaak van de armoede zouden worden gezien. Dit staat dan haaks op de verwachtingen van hulpvragers van andere etnische afkomst, voor wie cultuurverschillen amper een rol hoeven te spelen in de hulpverleningsrelaties.

INTEGRATIE ALS IDEOLOGIE

Een tweede categorie van tegenreacties problematiseert het culturaliseringsdiscours zelf en argumenteert hoe integratie steeds vaker gebruikt wordt als een ideologisch wapen. De Nederlandse socioloog Willem Schinkel spreekt in 'De gedroomde samen-

leving' (2008) van een oprukkend neo-racisme en culturisme. Schinkel pleit provocerend voor een afschaffing van het hele [integratie]beleid. Hij zet het woord [integratie] bewust tussen haakjes, omdat [integratie] voor hem een symbool is. Het is bedoeld om de scheiding tussen 'leden van de samenleving' en 'niet-geïntegreerden' op te heffen, maar draagt daardoor juist bij aan de voortdurende uitsluiting van diegenen van wie de [integratie] wordt geproblematiseerd. Zo komen we tot een - door sommigen bedoelde, maar door velen onbedoelde - uitsluiting van mensen met een andere cultuur, vandaag de dag vaak moslims.

Wat Schinkel stoort, is hoe we daarbij onbewust vertrekken van een erg organische en statische kijk op de samenleving als een afgebakend en af te bakenen geheel. Zo negeren we dat diegenen die nog moeten 'integreren' ondertussen al deel zijn van onze samenleving, zij het van een veranderde en nog sterk veranderende samenleving. Het centrale punt van Schinkel is dat spreken over [integratie], met welke bedoelingen ook, steeds een strategisch spreken is en onmogelijk neutraal kan zijn. Het is evenmin machtsvrij. Die macht is productief in het afbakenen van de samenleving maar werkt tegelijk

uitsluitend. In feite vertrekken we van een wensbeeld van wat de samenleving is of zou moeten zijn, van een 'gedroomde samenleving' die een 'zuivere' samenleving is. Hierop is ook de '[integratie]markt van welzijn en geluk' gebaseerd die niet alleen integreert maar vooral ook normaliseert. Het wordt een markt 'van eenheid en orde'.

Stilaan groeien we door naar een extreme vorm en pervertering van culturalisme, die Schinkel 'culturalisme' noemt. Dat leidt tot racisme waarbij de notie 'ras' is vervangen door 'cultuur'. Kenmerkend is dat men steeds de cultuur van migranten als achterliggende oorzaak van de meest uiteenlopende problemen ziet, omdat die niet past bij de dominante cultuur. En opnieuw versterkt dit de scheiding tussen 'de samenleving' en de 'niet-geïntegreerden'. In plaats van zoals vandaag eenzijdig [integratie] te meten, zou de sociologie juist het [integratie]discours moeten analyseren en blootleggen hoe we 'samenleving maken', ook doorheen de taal. Want net door de vanzelfsprekendheid spreekt de macht, aldus nog Schinkel.

CULTUUR ALS DEKMANTEL

Ten slotte zien we ook tegenreacties van mensen met een migratieachtergrond die de culturalisering als een gebrek aan erkenning van hun identiteit of als een regelrechte aanval op hun cultuur ervaren. In het proces van culturalisering worden mensen voortdurend op hun afkomst vastgepind. Cultuur wordt dan als een statisch gegeven geïnterpreteerd. De Gentse politicoloog Sami Zemni (2009) noemt de culturalisering van maatschappelijke vraagstukken in veel gevallen een dekmantel om niet over andere facetten te moeten spreken. Sociale en politieke problemen verplaatsen naar het domein van culturen en religies is nefast voor de samenleving. Het leidt tot een groeiende islamofobie die de uitdagingen van de globalisering verengt tot culturele kwesties. Culturalisering is voor Zemni het te gemakkelijke antwoord op het verdwijnen van de politiek op kerndomeinen als ongelijkheid en discriminatie. Bleri Lleshi (2010, 174-175) plaatst culturalisering

Culturalisering is in een wereld van superdiversiteit geen oplossing.

binnen 'het rechtse discours' waarbij het bijdraagt tot een abnormalisering van de vreemdeling.

DANSEN ROND CULTUUR

Culturalisering is in een wereld van superdiversiteit geen oplossing. Blijft de vraag hoe we dan omgaan met het spanningsveld tussen werken aan structuur

of cultuur vanuit een krachtgerichte visie op sociaal werk? De sterke polarisatie van het debat liet de voorbije jaren weinig tussenruimte. Het gevolg is dat we om het culturele debat heen dansen als om de

hete brij. Nochtans is dat debat essentieel, zeker voor de hulpverlening. Al te vaak leidde de verwerping van culturalisering en culturele schuldmodellen er toe dat discussies over cultuur zélf taboe werden. Nochtans kunnen we de positie van minderheidsgroepen niet begrijpen op basis van hun sociaal-economische eigenschappen alleen, zonder rekening te houden met de culturele eigenheden van en binnen die groepen. Zo stelt ook de TOR-groep (2012, 370) van Mark Elchardus.

Willen we structurele achterstelling aanpakken dan moeten we sleutelen aan maatschappelijke structuren maar ook mensen versterken om hun positie in die samenleving te verbeteren. Dat laatste doe je best met kennis van en respect voor de leefwereld van mensen. Je raakt dus ook aan cultuur. Vaak geeft cultuur mensen kracht, zelfwaarde en identiteit. Soms kan cultuur ook - bij mensen van andere etnische afkomst zowel als bij andere groepen - een drempel of rem zijn om stappen vooruit te zetten. Cultuur moeten we dan wel benaderen als dynamisch en heterogeen, open voor evolutie. Terecht stellen Devillé en Basstanie (2013) dat we als samenleving en als hulpverleners vaak een achterhaald en te statisch begrip van cultuur hanteren. Cultuur kan veranderen, bevat ook inconsistenties en wordt mee vormgegeven door individuen in hun interactie met hun sociaal-economische positie en met belangrijke sociale instituties als het onderwijs, media of politiek. Cultuur is dan een 'bewegend evenwicht' (Clyck, 2010: 20-23).

© Lisa Van Damme

WERKEN AAN STRUCTUUR ÉN CULTUUR

Sociaal werk in tijden van superdiversiteit betekent dan ook zoeken naar krachtgerichte combinaties van het aanpakken van structurele factoren van achterstelling met en vanuit een open benadering van culturele verschillen, die zowel kracht als belemmering kunnen zijn. Naast individuele hulpverlening en structurele veranderingen betekent dat ook tegelijk kunnen en durven werken aan culturele veranderingen op een empowerende en cultuursensitieve manier. Willen we de achterstelling en de ongelijkheid bestrijden, dan zullen we moeten werken aan structurele veranderingen en tegelijk ook culturele elementen in het veranderingsproces betrekken.

Zo is het in hulpverleningsrelaties cruciaal oog te hebben voor culturele elementen die de kracht en vaak ook een stuk van de trots en de identiteit van mensen uitmaken. Ook levensbeschouwing kan daarbij een rol spelen. Een geloofsgemeenschap kan een sociaal netwerk vormen als basis voor sociale contacten, zelfvertrouwen of solidariteit. Een brede invulling van wie allemaal tot de familie behoort kan een krachtige basis zijn voor onderlinge solidariteit, ook tussen mensen in kwetsbare posities. Maar tegelijk kunnen culturele kenmerken ook drempels vormen in hulpverleningsrelaties. Wanneer gezinnen argumenteren dat het in hun cultuur normaal is dat de vrouw een ondergeschikte rol heeft en dat ze 'dus' niet alleen buiten mag, geen les-

sen Nederlands mag volgen of niet buitenshuis mag werken, dan vormen deze opvattingen een belangrijke hinderpaal om een traject met dat gezin uit te bouwen. Of wanneer gezinnen verklaren dat het in 'hun' cultuur normaal is dat jongeren op 14 jaar huwen en tienerzwangerschappen gewoon zijn, dan staat dat haaks op onze huwelijkswetgeving, op het belang van een schoolcarrière en op het beeld van het huwelijk als zelfgekozen relatie tussen meerderjarigen.

KRACHTGERICHT SOCIAAL WERK

Kortom, krachtgericht sociaal werk vertrekt van de structurele achterstellingen en streeft naar individuele en structurele verbeteringen, mét aandacht voor de cultuur en leefwereld van mensen. Bij mensen van andere etnisch-culturele origine betekent dit op een respectvolle manier in dialoog gaan over culturele elementen, deze erkennen als kracht waar mogelijk, ze bespreekbaar maken als drempel waar nodig en in dialoog deze drempels proberen weg te werken.

Van Robaeyns en Driessens (2011) spreken over 'divers-sensitief' werken. Tirions (2011) verwijst naar het kruispuntdenken in sociaal werk. Aandacht voor cultuur, vanuit een structurele benadering, is daarbij aanwezig zonder in een eendimensionale visie op diversiteit te vervallen. In de praktijk blijft het echter opletten dat we de impact van cultuur - als een dynamisch gegeven - of van levensbeschouwing niet onderschatten. Ook binnen het kruispuntdenken moet er voldoende cultuursensitiviteit zijn. Aanvullend aan inzicht in structurele processen betekent dit verder investeren in (inter)culturele competenties van sociaal werkers. De vraag is dan hoe sociaal werkers in een wereld van superdiversiteit hun kennis van andere culturen en leefwerelden kunnen uitbreiden en hun grondhouding en methodieken actualiseren zodat ze maatwerk kunnen bieden aan mensen van heel diverse afkomst.

ACTIEF PLURALISME OF NEUTRALITEIT

We botsen daarbij ook op een groeiende diversiteit aan levensbeschouwingen. In onze westerse liberale democratieën kennen we immers niet alleen de scheiding van kerk en staat maar ook godsdienstvrijheid als een fundamenteel wettelijk recht en mensenrecht. Eigen aan deze tijd van superdiversiteit is dan ook dat religies en levensbeschouwingen opnieuw een grotere rol spelen. Er is het toenemende belang van de islam in westerse samenlevingen, met een veelheid aan stromingen en strekkingen en een brede waaier aan moskeeën. Ook bij vele andere etnische-culturele gemeenschappen speelt religie een belangrijke rol, van Poolse katholieke missen in bestaande kerken over een prestigieuze Jāin-Hindoetempel in het Antwerpse district Wilrijk tot een groeiende waaier aan 'winkelpandkerken' binnen

Eigen aan deze tijd van superdiversiteit is dat religies en levensbeschouwingen opnieuw een grotere rol spelen.

Afrikaanse en Hispanic-gemeenschappen in de steden. Binnen heel wat migrantengemeenschappen is de rol en de impact van hun religie op hun leefwereld groter dan bij de doorsnee autochtoon. Deze levensbeschouwingen kunnen ook een rol spelen in hulpverlening: als een deel van de leefwereld, als een netwerk en kracht waarop sociaal werkers eventueel een beroep kunnen doen. Maar soms is religie ook een belemmerende factor voor trajecten die hulpverleners met mensen willen afleggen.

Deze superdiversiteit aan levensbeschouwingen doorkruist de oude zuilstructuren, de opdeling in katholieke en pluralistische welzijnsvoorzieningen of de tweedeling tussen overheid- en privé-initiatief. Alle voorzieningen krijgen vandaag een superdiversiteit aan levensbeschouwelijke achtergronden over de vloer. En allemaal stuiten ze op de vraag hoe ze vanuit hun organisatie en vanuit hun missie met deze levensbeschouwelijke superdiversiteit moeten omgaan. De erkenning van hun levensbeschouwelijke achtergrond is voor sommige hulpvragers zo belangrijk dat het een voorwaarde is om zich als individu of als gemeenschap erkend te weten. Krampachtige pogingen tot neutraliteit in

hulpverleningsrelaties miskennen dan ook vaak de rol van levensbeschouwing. Een geforceerde neutraliteit versterkt dan de polarisatie in een wij-zij-denken. Respect voor de leefwereld van mensen betekent ook actief erkennen van de eventuele rol van hun levensbeschouwelijke keuzes, al of niet gekoppeld aan het belang van religieuze symbolen.

GRONDHOUDING

Dit maakt dat - ongeacht de organisatorische setting van welzijnsorganisaties - actief pluralisme de grondhouding wordt in

een superdiverse samenleving (Taspinar en Vandepierre, 2012). Mensen maken deel uit van verschillende culturen, hangen uiteenlopende levensbeschouwelijke of politieke stromingen aan. Actief pluralisme is een houding die niet enkel die verschillen erkent, maar ook pleit voor een voortdurend open gesprek tussen die verschillende levensbeschouwingen. Daarbij erkent men niet alleen het bestaansrecht van andere levensbeschouwingen maar vertonen hulpverleners - wanneer dit relevant is - ook oprecht interesse. Ze kunnen de rol van levensbeschouwing als kracht zien, maar waar nodig ook als drempel bespreekbaar stellen, in een dialoog die vertrekt van een grondhouding van erkenning.

In deze 21ste eeuw van groeiende superdiversiteit krijgt actief pluralisme dan een andere invulling. Het oude debat over pluralisme ging over een le-

Krampachtige pogingen tot neutraliteit miskennen vaak de rol van levensbeschouwing.

vensbeschouwelijke neutraliteit tegenover een dominante katholieke zuil in de samenleving en de zorgsector. De oude opdeling tussen katholiek versus vrijzinnig of katholiek versus pluralistisch is nog ten dele relevant bij ethische kwesties als euthanasie. Maar deze oude breuklijn verliest aan relevantie als het gaat om etnisch-culturele diversiteit.

Vandaag is iedereen zoekende. Voor velen betekende pluralisme daarbij ook een vorm van neutraliteit. De lang nagestreefde neutraliteit is echter vaak geen optie bij zorg op maat in een superdiverse wereld, als men rekening wil houden met de leefwereld van de hulpvragers. Ondertussen groeit ook – zij het veel te langzaam – de levensbeschouwelijke diversiteit bij hulpverleners, in bijna alle organisaties.

Sterft dan ook, gij oude vormen en neutraliteitsgedachten: in tijden van superdiversiteit moet het sociaal werk van de grijsheid van veronderstelde neutraliteit evolueren naar de wijsheid van actief en betrokken pluralisme.

Dirk Geldof is socioloog, onderzoeker en lector aan het Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen (HUB) en het departement Sociaal Agogisch Werk van de Karel de Grote-Hogeschool te Antwerpen. Reacties zijn welkom op dirk.geldof@kdg.be

Verwijzingen

- Bauböck, R. (2008), 'Beyond culturalism as statism. Liberal responses to diversity', *Eurosphere working paper*, 6, 2-34.
- Beck, U. (2005), 'Inequality and recognition: pan-European social conflicts and their political dynamic', in Giddens, A. & Diamond, P., *The new egalitarianism*, Cambridge, Polity Press.
- Blommaert, J. (2011a), *De heruitvinding van de samenleving*, Berchem, Epo.
- Blommaert, J. (2011b), 'Superdiversiteit maakt integratiebeleid irrelevant', www.socialelvraagstukken.nl, 27.10.2011.
- Blommaert, J. (2013), *Superdiversiteit: een inleiding*, www.superdiversiteit.com.
- Clyck, N. (2010), 'Identiteit socio-antropologisch beschouwd', in Lleshi, B. & Van den Bossche, M. (eds.), *Identiteit en interculturaliteit. Identiteitsconstructie bij jongeren in Brussel*, Brussel, VUBPress, 15-39.
- De Coninck, M. (2011), 'Welke migratie voor welke integratie?', *Samenleving en politiek*, 1, 20-28.
- Devillé, A. & Basstanie, J. (2013), 'Van etikettering tot hulpverlening - Hulpverlening aan immigranten in de 21ste eeuw', www.kifkif.be.

- Elchardus, M. (2012), 'Van de losgezongen elite naar de gefrustreerde achterban en terug: twintig jaar TOR-onderzoek over onderwijsverschillen', in Elchardus, M. & Glorieux, I. (eds.), *Voorspelbaar uniek. Dieper graven in de symbolische samenleving*, Leuven, LannooCampus, 325-352.
- Faist, T. (2010), 'Cultural diversity and social inequalities', *Social research*, 77, 1, 297-324.
- Fraser, N. (2000), 'Rethinking Recognition', *New Left Review*, 3, May-June 2000.
- Geldof, D. (2011), 'Nood aan interculturalisering. Steden verkleuren sneller dan sociaal werk', *Alert*, 2, 8-18.
- Geldof, D. (2012), 'Stadsbewoners zonder papieren. Een verkennende analyse van de regularisatieaanvragen in Antwerpen in 2000 en 2009', *Ruimte en Maatschappij*, 3, 1-24.
- Graham, J., Bradshaw, C. & Trew, J. (2009), 'Addressing Cultural Barriers with Muslim Clients: An Agency Perspective', in *Administration in Social Work*, 4, 387-406.
- Lleshi, B. (2010), 'De facetten van identiteit: tussen theorie en praktijk', in Lleshi, B. & Van den Bossche, M. (eds.), *Identiteit en interculturaliteit. Identiteitsconstructie bij jongeren in Brussel*. Brussel, VUBPress, 171-199.
- Levrouw, F. (2011), *Politieke, culturele en redistributieve rechtvaardigheid. Over de politiek-filosofische dimensies van erkenning in een multiculturele samenleving*, Antwerpen, Steunpunt Gelijke Kansenbeleid.
- Pinxten, R. (2011), *Het plezier van het zoeken. Filosofie tegen de angst*, Antwerpen/Utrecht, Houtekiet.
- Roseeuw, I. (2011), *Kleurrijke maatzorg. Aan de slag met interculturalisering*, Berchem, vzw De Touter.
- Schinkel, W. (2008), *De gedroomde samenleving*, Kampen, Klement.
- Taspinar, B. & Vandepierre, E. (2012), *Levensbeschouwing en hulpverlening. Visietekst studiedag*, Antwerpen, vzw Motief.
- Taylor, C. (1994), 'The politics of recognition', in Gutmann, A. (ed.), *Multiculturalism. Examining the politics of recognition*, Princeton, Princeton University Press, 25-74.
- Tirions, M. (2011), 'Kruispuntdenken. Diversiteit in sociaal werk', *Alert*, 2, 19-28.
- TOR-groep (2012), 'Tussen de oren en aangepraat', in Elchardus, M. & Glorieux, I. (eds.), *Voorspelbaar uniek. Dieper graven in de symbolische samenleving*, Leuven, LannooCampus, 354-375.
- Van Haarlem, A., Coene, J. & Lusyne, P. (2011), 'De superdiversiteit van armoede en sociale uitsluiting', in Dierckx, D., e.a. (red.), *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2011*, Leuven, ACCO, 177-198.
- Van Robaey, B. & Driessens, K. (2011), *Gekleurde armoede en hulpverlening. Sociaal werkers en cliënten aan het woord*, Leuven, LannooCampus.
- Vertovec, S. (2007), 'Super-diversity and its complications', *Ethnic and Racial Studies*, 30 (6), 1024-1054.
- Vertovec, S. & Wessendorf, S. (ed.) (2010), *The multiculturalism Backlash. European discourses, policies and practices*, London & New York, Routledge.
- Zemni, S. (2009), *Het islamdebat*, Berchem, Epo.